

Neuroveda a imaginácia. Význam diela Susanne Langerovej pre psychoanalytickú teóriu

Margaret M. Browning

This paper presents the work of philosopher Susanne Langer and argues that her conceptualization of the human mind can provide psychoanalysts with a unique framework with which to theoretically combine interpretive and biological approaches to their work. Langer's earlier work in the philosophy of symbols directs her investigation into the biological sciences along the lines of sentience and imagination, which in turn become the cornerstones of her theory of mind. Langer's understanding of the continuing transformation of affect into language is a decisive contribution yet to be built upon by others. | Keywords: *Feeling, Symbol, Mind, Psychoanalysis, Neuroscience*

Úvod

Popri postupnom včleňovaní prehlbujúcich sa poznatkov objavených v neurovedách - osobitne v neurovede zaoberajúcej sa cítením, do psychoanalytickej teórie, ostáva pre ňu veľmi dôležitou aj možnosť oprieť sa o psychologické úvahy Sigmunda Freuda, ktoré sa vyznačujú charakteristickými názormi. Zatiaľ čo vrchol práce tohto autora spočíval vo výskume v oblasti moderných vied, zaoberajúcich sa nervovou komplexnosťou, kde sa pokúšal pochopiť šablónovité dynamické formácie najkomplexnejšieho samoregulačného systému vo vesmíre, ostal zároveň takpovediac zachyteným aj v inej doméne psychológie - hermeneutike. Ako rigorózný empirický vedec prenikol Freud do tejto oblasti publikovaním diela *Interpretation of Dreams* (1900) a nehľadiac na pokroky, ktoré by ho v sfére súčasnej neurovedy dokázali naozaj potešiť, ostáva pre nás ako autor aj naďalej mysliteľom spájajúcim svoj prístup s touto oblasťou filozofie.

Publikované so súhlasom *The Psychoanalytic Quarterly, Inc.* (Taylor & Francis Group) a *Margaret M. Browning*.

Aj napriek rozvíjaniu účinnej psychoterapeutickej liečebnej metódy za pomoci interpretácie významu, Freud nevyzeral byť s jej výsledkom nikdy dostatočne spokojný. Zdalo sa, že nikdy nepochopil, povedzme, že filozoficky, ako sa mu podarilo zlúčiť s tak očividnou nevyhnutnosťou vedecký, ale aj svoj osobný, teda historicky podmienený, alebo tiež literárny prístup k skúmaniu ľudskej mysle.¹ Deliaci filozofická línia medzi prírodnými vedami a humanitnými odbormi, neponúkajúca žiadne trvalé premostenie biológie ľudského druhu s jeho kultúrou, je aj dnes preto v skutočnosti rovnako ostrá, ako bola v 19. a 20. storočí.

Práve Susanne Langerová však ponúka za účelom vzájomného preklenutia týchto dvoch oblastí ich vnútorné dynamické spojenie. Jej poukázanie na našu *ľudskú schopnosť neustále a nápadito transformovať svoju biologickú stránku prostredníctvom symbolov, t. j. vyjadrovať svoje citové popudy do podoby nového kľúča*, poskytuje psychoanalýze filozofický základ pre prináležiace umiestnenie významu a interpretácie v procese chápania ľudských životov. Dôležitým faktom je aj to, že filozofka zachováva túto jeho pozíciu aj popri súčasnej tvorbe priestoru pre tzv. 'pravdy', ktoré sa postupne odhaľujú prostredníctvom rozrastajúcich sa neurovied.

Susanne Langerová vytvára svojou prácou, nadväzujúcou na integratívnu filozofickú tradíciu Cassirera, ktorého isté diela aj preložila, umiernenú filozofickú cestu medzi logickým pozitivizmom Viedenského krúžku a ontologickou prácou Heideggera². A hoci pracuje v rámci objektívne založených vied o evolúcii, nachádza pritom aj spôsob pre zachytenie a vymedzenie ľudskej subjektivity ako základnej témy svojho výskumu. Ako bývalá filozofka umení, venovala počas svojho výskumu značnú časť pozornosti aj vedeckej problematike, a tým zaujala unikátnu pozíciu spočívajúcu v zjednotení vedeckých a umeleckých oborov. Aj napriek zastaranosti istej časti jej teórie sa užitočnosť jej filozofického rámca pre pochopenie ľudskej mysle rovnako z vedeckých, ako aj umeleckých náhľadov v rámci jedného kontinua nijako nevyčerpáva. Základné hľadisko pre skúmanie ľudskej mysle nie je u tejto filozofky predkladané za účelom vedeckého testovania, ale pre konceptuálnu použiteľnosť. Pravdou síce je, že jej literárny spôsob, slúžiaci jeho výstavbe, môže niekoho vyrušovať, no ja osobne verím, že práve on umocňuje neobvyklý jednotiaci model, ktorý táto autorka vytvára.

Pochopenie procesu transformácie ľudskej mysle našou unikátnou schopnosťou uvažovania prostredníctvom symbolov a súčasného udržiavania si základu v našej pred-symbolickej animálnej prirodzenosti je pre psychoanalýzu naozaj výzvou. S istým odstupom vieme povedať, že práve

¹ Ricoeur (1970, s. 65), spájajúc dve „freudovské“ epistemológie nasledujúcim spôsobom, by však nesúhlasil: „Freudove diela sa predkladajú ako zmiešaný, či dokonca dvojznačný diskurz, ustanovujúci konflikty sily niekedy predmetom skúmania pre energetiku a niekedy zase vzťahy významu ako predmet skúmania pre hermeneutiku. Dúfam v poukázanie na to, že pre túto zdanlivú dvojznačnosť existujú dostatočné dôvody a že práve tento zmiešaný diskurz je teda *raison d'être* (zmyslom bytia – pozn. prekl.) psychoanalýzy.“

² Profesionálna filozofia je dnes neustále rozštiepená medzi analytickými a kontinentálnymi tradíciami, ktoré S. Langerová, naopak, prepája. (Friedman 2000)

Langerovej konceptualizácia logického rozlíšenia medzi týmito dvoma aspektmi ľudského intelektu jej naopak umožňuje priam pôsobivo vysvetliť ich bezproblémovú neoddeliteľnosť v celkovom pôsobení a prejavoch človeka. A hoci sa jej práca venuje navonok jednoduchej myšlienke *cítienia*, práve táto jej črta sa v kontraste so súčasným myslením, týkajúcim sa jeho podstaty a vzťahu k vedomiu (tak, ako je rozobrané ďalej v tomto texte), ukazuje ako naozaj funkčná. Langerová totiž nedefinuje pocity ako niečo, čo zvieratá *majú*, ale ako niečo, čo *činia*, pričom práve túto aktivitu porovnáva s vedomím. Konať teda znamená pre ňu cítiť a cítiť je tým, čo znamená byť si vedomý. Neustálym sprostredkovateľom medzi tým, čo je v našej nenapodobiteľnej ľudskej mysli pred-symbolickým a čo je už symbolickým, sú preto pre ňu animálne pocity.

Tam, kde iní končia nezdarom, Langerová ponúka vo veci zjednotenia empirických a interpretačných, teda teoretických vied, *síce jednoduchú, ale zároveň obsažnú a všestrannú konceptuálnu perspektívu*, tzn. kritickú celostnosť. Hoci nedokážeme skúmať psychológiu človeka *simultánne* z empirickej a zároveň interpretačnej pozície, uvedomujeme si, že bez ohľadu na to, ktorú z konkurenčných metód si pre analýzu vyberieme, rozpoznávame našu schopnosť pociťovať za ústrednú.

Od roku 1982, kedy bol vydaný posledný diel jej práce *Mind: An Essay on Human Feeling*, objavuje sa v neurovedách narastajúci výskum typický jednoznačným úsilím o zachytenie problému biologického základu vedomia. Bez ohľadu nato, či diela tejto filozofky vedci čítali, alebo nie, rozlíšenia, ktoré učinila prostredníctvom filozofie a tie, ktoré urobili súčasní neurovedci empiricky, preukazujú nepopierateľné paralely. To odzrkadľuje samozrejme skutočnosť hovoriacu o tom, ako dokonale predchádzala Langerová dnešnému mysleniu. Ešte dôležitejšou je však u nej existencia tých náhľadov, ktorých rozpoznanie neurovedu ešte len čaká, pretože práve tieto by mohli nielen značne prehĺbiť snahy tejto vedy pochopiť vedomie a ľudskú myseľ, ale dokonca by mohli neurovedu pre psychoanalytikov ešte viac zatriktívniť.

V súčasnosti ešte stále platí, že neurovedci dostatočne nerozoznávajú kvalitatívne odlišnú povahu ľudského vedomia vznikajúcu jeho transformáciou prostredníctvom imaginácie a aktivity spätej s vytváraním symbolov. Aj keď na úrovniach vedomia spoznávajú mnohé rozdielnosti, ešte vždy nerozumejú tejto aktivite dosť dobre nato, aby uznali aj radikálny posun, ktorý vytvára vo vedomej skúsenosti. Jedinečným prínosom Langerovej je preto práve snaha rozlišovať a presne zostavovať na základe kvalitatívneho rozdielu v symbolicky uvažujúcej mysli, a to dokonca aj bez nutnosti opustenia sféry biológie. *Ak si to zoberieme z Langerovej filozofickej perspektívy, znamená to, že táto filozofka vytvára vlastne v celostnej prirodzenej histórii miesto pre unikátny ľudský cieľ vytvárania významu.* Inak povedané: Langerová poskytuje neobvyklý filozofický rámec, pomocou ktorého je možné premostiť neurovedu a psychoanalýzu.

Prvá a najdlhšia časť tejto štúdie pojednáva o vývoji Langerovej uvažovania, vrcholiaceho v jej konečnom, trojzväzkovom diele *Mind: An Essay on Human*

Feeling (1967, 1972, 1982). Výsledkom takéhoto postupu je kratšia sekcia venovaná len nedávnym zisteniam v oblasti neurovied a psychoanalýzy, týkajúcim sa vedomia, a to osobitne prácam Damasia (1994, 1999, 2003), Edelmána (1989), Edelmána a Tononiho (2000), Modella (2003) a Pankseppa (1998, 1999).

Pôvod

Súhrn tvorby S. Langerovej

Ústredným motívom poslednej Langerovej publikácie je *cítanie*. Je to centrálny bod, ku ktorému vedie jej teória biológie, a z ktorého sa odvíja jej teória symbolizmu. Prvým zásadným krokom tejto filozofky je využívanie rámca pocitu na konceptualizáciu všetkého vedomého. Značne členitý systém zmyslových vnemov, ktorý zakúšame ako *qualia*, pochádza z *pocitov vplyvu*, teda od tzv. podnetov, ktoré vytvárajú náš objektívny svet.³ V obrátenom zmysle to značí, že *pocity autogénnej činnosti* zahŕňajú všetky naše tzv. subjektívne reakcie na podnety predstavujúce náš *subjektívny svet*. Premýšľať o našom vnútornom rozpoložení prostredníctvom pocitov nie je pre nás síce ničím nezvyčajným, no myšlienka, že aj poznanie sveta tak, ako ho takpovediac „vidíme“, je rovnako založené na pocite, sa nám zdá byť veľmi zvláštnou. Práve ona je však jednou z Langerovej najvýznačnejších konceptualizácií, čo je predstavené ďalej v tomto texte. Zároveň je aj dosť podobná Freudovým myšlienkam o paralelách medzi externým a interným vnímaním, či, inak povedané, o kontinuu subjektívnej skúsenosti (Solms a Nersessian 1999).

Ďalším Langerovej polemickým krokom je rozpoznanie osobitosti a pozície imaginácie v ľudskom chápaní. Predstavovať si znamená podľa nej spontánne cítiť. Imaginácia môže fungovať *mimovoľne* - to robí v snovom vedomí, alebo *riadene*, a to tak, ako je tomu v prípade rozprávania. Rozprávať totiž znamená podľa Langerovej vyjadrovať, či prepisovať svet a samých seba prostredníctvom symbolov do tzv. „nového kľúča“ za pomoci našej imaginácie. *Práve spôsobilosť riadene kontrolovať našu imagináciu je základom našej symbolistickej aktivity a podnetom nášho hľadania významu*. Langerová preto tvrdí, že naša ľudská schopnosť premýšľania prostredníctvom symbolov sa nevyvinula za účelom prežitia, ale skôr sebavyjadrenia.

Langerovej „nový kľúč“ sa v jej prvej a najviac čítanej knihe *Philosophy in a New Key* (1942), vzťahuje na posun v samotnej filozofickej otázke, spočívajúci na smerovaní od pravdy k významu, pričom to spočíva na novoprijatom filozofickom uznávaní autonómnych systémov symbolov v činnostiach človeka, pre ktoré, na rozdiel od znakov u zvierat, je typická intencionálnosť.⁴ Langerová nás presvedča o rozlišovaní medzi používaním seba-určujúcich, teda autonómnych symbolov a prirodzene sa objavujúcich znakov, čo vlastne

³ *Qualia* je termín používaný filozofmi na označovanie neobvyčajných aspektov našich mentálnych životov, napríklad kvalitatívnej skúsenosti červenosti vo videní červeného objektu. Podstata *qualia* je pre filozofické debaty týkajúce sa vedomia a problému vzťahu mysle a tela ústrednou.

⁴ Používaním termínu „seba-vytvárajúcich“ nenaznačujem, že jednotlivci tvoria samotné systémy symbolov.

vytvára kontext nášho ľudského správania a vedie aj k tomu, že vo svojich symbolistických transformáciách sveta žijeme my ľudia v radikálne odlišnom, t. j. jedinečnom prostredí. Jej rozvinutie tohto typu rozlišovania na podklade rôznorodosti symbolických foriem v knihe *Feeling and Form* (1953) je zároveň tým, čo vedie aj k jej skúmaniu biologických základov tejto schopnosti (premýšľania prostredníctvom symbolov) u človeka. Vo svojom finálnom, trojzväzkovom diele (1967, 1972, 1982) načrtáva potom táto filozofka prirodzenú evolúciu cítenia, alebo vedomia, ktorá utvára základy tejto jedinečnej vlastnosti ľudského intelektu.⁵ A v úvode k svojmu poslednému dielu o mysli sa následne na základe tvrdenia, že „hodnota filozofického postoja nespočíva na jeho výhradnej pravdepodobnosti, ale na jeho použiteľnosti.“ (Langer 1988, s. xv), zrieka akéhokoľvek pokusu dokázať jeho „výhradnú správnosť“.

Langerovej práca predchádzajúca dielu *Mind: An Essay on Human Feeling*

Langerová dospieva k svojmu chápaniu mysle založenej na transformácii pocitu/cítenia na základe svojich predošlých prác, ktoré sa týkali logickej analýzy znakov a symbolov (1942) a vývoja filozofie umenia (1953). Hlavný princíp filozofického uvažovania spočíva pre ňu v priamom adresovaní „úžasného problému symbolu a významu“ (Langerová 1942, s. viii), pričom takýmto spôsobom sa pridrižiava okrem iných aj tradície Whiteheada, Russella, Wittgensteina, Freuda a Cassirera.

Evolúcia jedinečnej ľudskej emocionálnej potreby vyjadriť, alebo koncipovať myšlienky, bola príčinou objavenia dôležitosti symbolu a významu pre činnosti človeka. Samotná podstata prvotných prejavov človeka, spojených so symbolmi, bola podľa Langerovej v prirodzenej histórii ľudských druhov nepraktická – príkladmi sú rituál alebo umenie, čo nám v jej očiach napovedá o tom, že používanie symbolu sa nevyvinulo na princípe rozšírenia, či nadstavby praktickej, teda úžitkovej činnosti. Symboly využívajú síce podľa nej zmyslové údaje, no nie za účelom toho, aby túto praktickú činnosť zdokonalili. To, čo robia, je vyjadrovanie myšlienok. Vraví: „Znak je niečím, na základe čoho konáme, alebo, inak povedané, prostriedkom na usmerňovanie činnosti; symbol je nástrojom myslenia.“ (Langerová 1942, s. 63). Slová sú teda podľa Langerovej produktmi našej kolektívnej imaginácie. A zatiaľ čo plnia rolu sprostredkovateľa medzi naším ja a svetom, prostredníctvom vedľajších konceptuálnych významov, alebo myšlienok, ktoré o svete projektujú, vykonávajú súčasne túto rolu vo funkcii symbolov aj nepriamo. Zlyhanie filozofov jazyka prvej polovice 20. storočia, spočívajúce na nepochopení tejto úlohy jazyka ako imaginatívnej tvorby podobnej ostatným tvorbám, týkajúcim sa použitia symbolov, bolo podľa S. Langerovej poopravené takými filozofmi ako Sapir, ktorý, naopak, podľa nej rozpoznal, že

⁵ Gary Van Den Heuvel publikoval skrátené vydanie Langerovej trojzväzkového diela v jednej knihe a to s „cieľom predstavenia osobnosti a diela S. Langerovej širšej verejnosti a s presvedčením, že jej opus magnum si zaslúži širší čitateľský okruh než aký dosiahlo.“ (Langerová 1988, s.viii)

[...] najlepšie je priznať, že jazyk je primárne takpovediac vokálnou aktualizáciou našej tendencie vidieť realitu symbolicky... a to, že bol daný a vybrúsený do formy, v ktorej ho dnes poznáme, spočíva v konkrétnych kompromisoch sociálneho styku. (Langerová 1942, s. 109-110)

Filozofi jazyka počiatku 20. storočia nedokázali uspieť rovnako ani vo svojich úsudkoch o intelektuálnom význame nevedeckého, napríklad umeleckého spôsobu premýšľania. Na rozdiel od nich však Susanne Langerová trvá na formálnej podobnosti medzi diskurzívnymi (tzn. vedeckými) a nediskurzívnymi (tzn. nevedeckými) symbolizmami, pričom nediskurzívny symbolizmus pozdvihuje na úrovni tým, že naň nahliada ako na seriózne módy premýšľania a diskurzívny symbolizmus kvalifikuje ako *intelektuálne* výtvy. Aj my ľudia síce používame, rovnako, ako všetky zvieratá, na usmerňovanie svojho správania v prostredí nám vlastnom inteligentné znaky, no zároveň sa javíme byť jediným druhom, konajúcim v používaní symbolov za účelom bezproblémového usmernenia svojho správania *intelektuálne*.

V knihe *Feeling and Form* obracia táto filozofka svoju pozornosť smerom k povahe a významu symbolickej projekcie v umeniach, ktorých symbolizmus, v protiklade k tomu *diskurzívnemu*, označuje ako *prezentačný*. Aj keď mnohí vo všeobecnosti súhlasia, že umenie odráža niečo z našej subjektívnej prirodzenosti, iní sa zase domnievajú, že sa pokúša stimulovať (alebo zjemňovať) pocity u pozorovateľa, či symptomaticky vyjadrovať pocity zažívané v skutočnosti umelcom počas procesu tvorby umeleckého diela. Langerová však chápe umenie skôr ako *projekciu koncepcie subjektívneho pocitu*. Prezentačné, teda nediskurzívne umelecké formy predstavujú podľa nej *intelektuálnu* formuláciu myšlienky, robia pre rozum vnímateľným to, čo síce pociťujeme, ale zmyslovo nevnímame.

Primárnou funkciou umenia je donútiť pociťované pnutia života, a to od rozličných rozptýlených somatických foriem, ktoré sú pre náš život nevyhnutné, až po tie najintenzívnejšie napätia spájajúce sa s našou mentálnou a emocionálnou skúsenosťou aby „stáli v tichosti za účelom našej možnosti pozrieť sa na ne...“ práve vyjadrenie takýchto myšlienok odhaľuje však podstatu toho, čo je vyjadrené spôsobom, ktorý, naopak, bežnej skúsenosti otvorený a dostupný nie je: ide teda o nepociťovanú aktivitu charakterizujúcu každú udalosť vstupujúcu do stavu cítenia. (Langerová 1988, s. 51; 66)

Langerovej pojem mysle má pôvod v jej teórii umenia: podstatou je neustále sa posúvajúci, t. j. meniaci sa stav cítenia vyplývajúci z nepociťovaných hĺbok nášho bytia, ktorý je neustále transformovaný prostredníctvom symbolov.

Langerová nazýva pocity vonkajšieho vplyvu *objektívnymi*, pretože tvoria základy našich symbolistických opisov sveta, ktoré bežne chápeme ako tzv. „prirodzené“, vo svete nachádzané znaky. Ako ľudia sme v živote priam zvädzaní k tomu, aby sme uverili, že naše opisy sveta sú založené na prirodzenom jazyku znakov, ktoré sa učíme čítať. Rorty (1989) dokonca tvrdí, že ani náš zdravý rozum nám nepripomína skutočnosť, že svet, existujúci aj mimo našich opisov, neprezentuje sám seba v žiadnom jazyku; porozumieť tomu v nejakom jazyku znamená v rámci neho žiť práve prostredníctvom

symbolov. Tým však nie je povedané, že prirodzené znaky vo svete azda nečítame rovnako, ako to robia ostatné zvieratá, ale to, že ak my ľudia o svete rozprávame, tak to znamená, že ho poznáme prostredníctvom symbolov. Pocity vonkajšieho vplyvu môžu byť považované za „objektívne“ aj kvôli absencii nutnosti či intenzity, ktoré, naopak, pripisujeme tomu, o čom premýšľame ako o „reálnych“, „subjektívnych“ pocitoch našej vlastnej odpovede na podnety.

Zatiaľ čo individuálna, jednotná a často jednoznačná projekcia jazyka robí z neho silný nástroj pre prax, dokonca aj mimo dosahu jeho prvotného pôvodu, spočívajúceho v expresívnosti, presne z toho istého dôvodu je jazyk vo svojej spôsobilosti vyjadriť komplexnosť autogénnych pocitov napätia a rytmu zároveň obmedzeným. Práve bohaté dvojznačnosti umeleckých obrazov sú však tým, čo nám, na druhej strane, priam vyčaruje dokonalý zmysel všetkých hlbok nepocítovanej organickej aktivity, z ktorej naše pocity vyvstávajú. Zároveň však platí, že presne tieto nepocítované hĺbky vytvárajú vnútorné pnutia, ktoré *pocítujeme* ako vskutku silné a ťažko vyjadriteľné slovami.

Prvé dve knihy S. Langerovej ustanovujú naozajstnú priepasť medzi prirodzeným svetom znakov, v ktorom sa zvieratá správajú *inteligentne* a imaginatívnym svetom symbolov, v ktorom ľudia riadia svoje životy *intelektuálne*. Vo svojom poslednom, trojzväzkovom diele posudzuje táto filozofka vyčerpávajúcím spôsobom naozaj široký rozsah odborných textov - od biochémie a evolučnej biológie, až po antropológiu, estetiku a matematiku, a vytvára tým základy pre rozvíjanie obrazu mysle, ktorý začala tvoriť v snahe premostiť medzeru medzi znakom a symbolom.

Mind: an Essay on Human Feeling

To, čo ma viedlo k súčasnému odhodlaniu vypracovať biologickú teóriu cítenia, ktorá by mala logicky viesť k adekvátnemu konceptu mysle so všetkým, čo vlastne myseľ značí, bol objav, že umelecké diela sú obrazmi foriem cítenia a že ich expresívnosť môže dospieť k prezentovaniu všetkých aspektov ľudskej osobnosti. (Langerová 1988, s. xiii)

Biologická teória cítenia rozvinutá v tomto diele predstavuje filozofický i konceptuálny základ pre naozaj hodnovernú vedu o ľudskej mysli. S. Langerová totiž verí, že akademická psychológia vo svojej snahe čím skôr dosiahnuť „vedecký“ (t. j. objektívny a merateľný) status, vynechala dôležitú fázu filozofickej gestácie, nevyhnutnej pre formuláciu akejkoľvek generatívnej myšlienky, čo vyústilo do akejsi pseudovedy správania. Koherentný obraz je to, čo podľa nej získavame vďaka filozofickému rozvrhu generatívnych pojmov a „iba obraz nás dokáže priviesť ku koncepcii celostného fenoménu, na pozadí ktorého môžeme vyhodnocovať adekvátnosť vedeckých termínov, ktorými ho opisujeme.“ (Langer 1988, s. xii)

Knihá *Mind: An Essay on Human Feeling* je čítaná ako „prezentačné“ a zároveň „diskurzívne“ literárne dielo, patriace ako do oblasti umenia, tak aj do oblasti vedy. Ako sme už spomenuli, veľa z tejto vedy by bolo potrebné aktualizovať a niektorí z čitateľov by mohli aj namietat' proti názoru, že literárne použitie

jazyka zvyšuje hodnotu diela. Navzdory tomu ostáva Langerovej myšlienkový rámec filozofie mysle relevantným dokonca aj pre súčasnú vedu. Jej filozofická integritivnosť ponúka unikátne riešenie hlavných teoretických problémov, ktoré zamestnávajú psychoanalytickú teóriu. Tá sa dnes zameriava na otázku významu emocionálnej neurovedy pre psychoanalytický výskum významu. Teória S. Langerovej poskytuje spôsob ako tieto dve oblasti vedy spojiť a pritom ich súčasne chápať ako oddelené. Zatiaľ čo bezvýhradne uznáva afektívne základy nášho ľudského intelektu, predpokladá súčasne aj kvalitatívne odlišnú formu prežívaného významu, ktorý je vytváraný prakticky v rámci našich na princípe symbolov dôsledne založených myslí. A práve toto jej uznávanie logiky emocionálneho procesu symbolizácie je ešte aj dnes tým, čo ju robí pre psychoanalytickú filozofiu významu tak jedinečnou a dôležitou .

Koncept cítenia

Cítiť neznamená pre S. Langerovú niečo *mať*, ale niečo *konať*. Pociťovanie opisuje ako psychologickú fázu organického procesu, vznikajúcu z veľkého komplexu celej organickej aktivity konštituujúcej živý organizmus; je to dynamický stav napätia, neustále premieňaný zapájaním predošlých, človekom nezaznamenaných/neuvedomených procesov do aktuálne vnímaných zážitkov. A hoci máme stále ďaleko k porozumeniu neurobiologickým procesom, ktoré utvárajú subjektívny pocit, predsa len existuje nádej, že neuroveda bude azda jedného dňa schopná špecificky opísať neurodynamiku, ktorú v sebe zahŕňajú. Langerovej deskripcia síce nezačína vysvetlením mechanizmov, ku ktorým môže veda jedného dňa dospieť, no stále ostáva intuitívnym a presvedčivým vysvetlením, ktoré, keď na to raz príde, bude budúcej vede s veľkou pravdepodobnosťou vyhovovať. Toto jej vysvetlenie je významný prínos, ktorému by mali psychoanalytici venovať pozornosť.

Langerová pokračuje v rovnako poetickom, ale zároveň konceptuálne hodnotnom spôsobe vyjadrovania, keď popisuje neustávajúcu dynamickú aktivitu organizmu, ktorý neprestajne interaguje s okolitým prostredím. Prostredie určuje to, čo je v tejto aktivite dané, činnosť organizmu zasa to, čo je v nej ponímané. Pocity vyvstávajúce v tejto vitálnej aktivite sú teda zažívané jedným z dvoch spôsobov: ako pocity vonkajšieho vplyvu, alebo ako pocity autogénnej činnosti. S rozvíjaním špecializovaných zmyslových orgánov nie je sensorická aktivita pociťovaná iba ako vonkajší vplyv, ale aj ako kvalitatívne *odlišné druhy* vplyvu. Ako náprotivok k tejto dostredivej činnosti (a v skutočnosti aj so zdanlivo oveľa väčšou intenzitou, než ako je iba jej finálny výsledok) stojí samotný centrálny nervový systém organizmu. Ten je aktívnym dokonca aj bez akejkoľvek vonkajšej stimulácie a túto jeho odstredivú činnosť zakúšame ako štruktúru v podobe tkaniva emotívnych napätí. Presne tieto dve oblasti – oblasť senzitivnosti a oblasť emotívnosti – môžu byť označené aj ako objektívne a subjektívne podoby našej skúsenosti. Langerová (1988, s. 13) však pripomína aj to, že „Akýkoľvek pociťovaný proces môže byť raz subjektívny a inokedy objektívny a neustále obsahovať meniace sa elementy oboch týchto druhov procesu.“

Koncept činu

Základná filozofická kostra pre výstavbu celej biologickej podstaty pocitu u S. Langerovej sa opiera o dynamiku samotného procesu. Aj tú opisuje táto filozofka síce skôr literárnejším, než prísne vedeckým spôsobom, no aj napriek tomu je pre ňu charakteristická konceptuálna predvídavosť. Vyobrazenie života u S. Langerovej hovorí o kontinuu aktivity, teda procese, ktorý nie je komponovaný z nejakých prerušovaných epizód, ale z jej odlišných a zároveň neoddeliteľných fáz a vzorcov. Elementy tejto aktivity môžu byť pomenované ako *činnostné jednotky*. Tento termín chápeme v zmysle uskutočňovania biologických procesov, pretože dosiahnutie narastajúcej koncentrovanosti, intenzity a jasnosti vzorcov biologickej aktivity, postupujúcich až kým nie je dosiahnutá fáza ich plného pociťovania, spočíva práve vo vzťahoch medzi týmito jednotkami. Analýza týchto činnostných jednotiek vedie k

...ďalším a ďalším pochodom včleňujúcim sa pod takmer akýkoľvek čin, ktorým si človek volí empiricky začať...[spletité životné procesy] ukazujú rytmy v rámci rytmov, blokujúce načasované sekvencie chemických zmien, elektrických polí a prúdov vyvolávajúcich chemické pochody, alebo, naopak, uvoľňovaných (vytváraných) týmito pochodmi. To znamená, že pod celostnou sústavou homeostatických riadiacich postupov ide v podstate o tie najrozvinutejšie procesy fyzického charakteru. (Langerová 1988, s. 108-109)

Aj napriek jej tvrdeniu, že kauzálne poradie činnostných jednotiek môže byť stanoviteľné teoreticky, ak nie dokonca aj prakticky (presne to je cieľom, ku ktorému nás jedného dňa môže neuroveda priviesť), autorka súčasne navrhuje, že vzťahy medzi nimi sú lepšie a pochopiteľnejšie zobrazované skôr ako vzorec impulzu. Každá takáto jednotka sa pritom ukáže, teda vzniká v celkovej konštelácii tých ostatných, a to prostredníctvom mechanizmu indukcie. Potenciálny biologický proces nemusí teda síce dosiahnuť aj fázu svojho završenia, ale môže prispieť takpovediac k celkovej matici života ako impulz, ktorý bol v možnosti svojej konečnej expresie zrušený. Langerovej vyobrazenie života je dynamickým nielen čo sa týka prítomnosti aktivity, ale aj všetkých napätí, ktoré sú obsiahnuté v potenciálnych činnostných jednotkách. V rámci tejto celostnej sústavy impulzov existujú aj také, ktoré sa završujú samé a tým sú následne zretázené do akýchsi sérií, teda sekvencií neustále sa opakujúcich procesov rozpoznateľnej formy. Tieto samoregulačné sekvencie vytvárajú svojím procesom samohybné rytmy, tvoriace našu biologickú pôsobnosť organizmu vo svete ako takú.

Práve motív aktivity organizmu u S. Langerovej je tým, čo stmeluje dohromady celú jej filozofiu, opäť prostredníctvom viac literárneho ako vedeckého spôsobu vyjadrovania. Procesy ako také sú teda pre túto filozofku zjednocujúcou formou, pričom o nich usudzuje v rozmedzí od „chémie protoplazmy až po psychológiu človeka.“ (Langer 1988, s. 159) Langerová (1988, s. 146) uvažuje o biologickej evolúcii „skôr ako o vzorci procesov, než ako o anatomických zmenách formujúcich záznam biologických pochodov jedinca.“ A podobne tomu aj vraví:

...zárodočná bunka nesie „genetický kód“ nie ako nejaký „detailný plán“, ktorého sa má držať, či ako súbor „inštrukcií“, ktoré má vykonať, ale ako organicky vyvolaný zhluk podmienených aktivít, pripravených pokračovať v postupe vždy, keď je to možné a akýmkoľvek následne nato možnými spôsobmi. (Langer 1988, s. 142)

Stručne povedané, „každý nový objav poukazuje na to, že živý organizmus vyzerá skôr ako akási stelesnená dráma vyvíjajúcich sa, minulosťou síce spleťto pripravovaných, avšak súčasne smerom k celkovému dovŕšeniu sa prispôsobujúcich procesov, než ako nejaký už vopred načrtnutý obraz.“ (Langer, 1988, s. 143). To, čo organizuje a usporadúva tieto mnohopočetné zrefazenia procesov, sekvencií v rámci sekvencií, udržiavaných pohromade v dočasnom vzorci, je rytmus. Výsledkom toho je, že celá biologická aktivita organizmu môže byť „pochopená ako vzorce napätia, ktoré sú vyjadrené v hmote, udržiavajúcej ich formu ohromným komplexom rytmizovaných procesov“ (Langer 1988, s. 159-160), pričom každý z týchto procesov sa pripravuje na svoje opakovanie v kadencii svojho dovŕšenia.

Individualizácia a evolúcia cítenia v inštinktívnom správaní

Evolučný obraz života S. Langerovej je charakterizovaný dialektickými procesmi individualizácie a včleňovania, teda takpovediac dvoma extrémami celého veľkolepého, dokonalého rytmu samotnej evolúcie ľudského druhu. „Najprimitívnejším procesom individualizácie je izolovanie protoplazmatickej jednotky dokonale celostnou membránou, selektívne preniknuteľnou pod osmotickým tlakom.“ (Langer 1988, s. 128) Podľa Langerovej prebieha však súbežne s procesom individualizácie jedinca aj dynamika procesu reprodukcie, ktorá, naopak, prepája každý organizmus s tými ostatnými.

Spolu s evolúciou periférnej deliacej línie medzi individualizovaným organizmom a jeho životným prostredím, sa za účelom vyvolania psychickej fázy objavuje aj potenciál dostatočne intenzívnej aktivity. S. Langerová vraví, že ide o ten: „moment, kedy sa tento potenciál objavuje vo vnútri organizmu ako vnem.“ (Langerová 1988, s. 157). S postupným zintenzívňovaním psychickej fázy v konaní živočíchov narastá priamoúmerne aj počet aktivít celkového fungovania každého stvorenia, spadajúcich do rámca tých jeho stretov s okolím, ktoré sú už „pocitované“. Vytvára sa celý repertoár preň typického správania, riadeného následne pocitom. Správanie zvierata, vyplývajúce z podnetov, rozvíja potom akoby na oplátku organizáciu takej intenzity, ktorá je dostatočná na vyvolanie psychickej fázy, t. j. k podnieteniu prežívania emócie. Celkové pochopenie rozdielu medzi vnútorným organizmom a jeho vonkajškom sa preto podľa S. Langerovej objavuje u živočícha práve prostredníctvom týchto uvedených postupných krokov.

Spolu s evolučným vývojom života, s nárastom procesov vo veľkosti a intenzite a s vyústením vnútornej organickej fázy do podoby individualizovanej biologickej aktivity, stáva sa aj posun v prirodzenej histórii postupne porovnateľný s tým, ktorý sa udial v prípade celkovej evolúcie života ako takého. S. Langerová vraví, že súčasne so zrodom cítenia, tzn. vedomia, vystala v prípade ľudského druhu aj

hodnota - „Pretože hodnota existuje iba tam, kde je vedomie. Tam, kde nie je pociťované vôbec nič, nie je nič, čo by oplývalo významom.“ (Langerová 1988, s. 165). Okrem opäť raz skôr literárnej, než vedeckej konceptualizácia tejto autorky, samotní psychoanalytici môžu na tomto mieste oponovať aj jej myšlienke o tom, že iba veci, ktoré sú pociťované aj takpovediac zavážia, teda majú význam. Určite niet pochyb o tom, že z hľadiska evolúcie existujú aj tak hodnotné procesy, ktoré síce nie sú nikdy až priamo pociťované, no aj napriek tomu význam majú. Avšak emocionálne procesy, t. j. procesy *hodnotenia*, zahŕňajú v sebe vo všeobecnosti vždy skúsenostný subjektívny stav, a to dokonca aj vo svojej najprimitívnejšej forme (pozri Panksepp 1998). Práve v tomto rozsahu chápania cítenia môžeme preto dôjsť aj k záveru, že hodnotovo „zavážia“ – má význam - iba to, čo je pociťované.

Organizmus, ktorý sa neustále vyvíja, robí všetko, čo počas celého kontinua internej a externej aktivity v rámci hraníc určitého prostredia urobiť vlastne môže. Repertoár inštinktívnych štruktúr správania a celkového fungovania daného živočicha je rozšírením jeho už zdedených organických štruktúr, ktoré sú spredmetnené vo vyvíjajúcich sa podnecujúcich vzorcoch, zdokonaľujúcich sa postupne v meniacich sa prostrediach. S. Langerová tento proces opisuje takto:

U rastlín, kde je celková aktivita na nízkej a zvyčajne čisto somatickej úrovni, podnecujú strety s environmentálnymi podnetmi nerovnocenné miery metabolizmu a mitózy, takže ich korene rastú intenzívne smerom k zdroju potravy a pupene sa otvárajú najrýchlejšie tam, kde ich svetlo a teplo dosahuje v najväčšej miere, atď. Pre živočichy je však už typické, že svoje správanie rozvíjajú osobitne pod vplyvom externých udalostí, takže viac či menej prudké vonkajšie zmeny sa odrážajú aj v motivácii ich priamych činov a spôsobujú, že sa javia v prípade podnetu byť jeho priamymi mechanickými dôsledkami. (Langer 1988, s. 171)

Langerová vidí inštinktívne správanie zvierat vždy skôr ako proaktívne, než reaktívne, a správanie ako také - vyžadujúce si často značné prispôsobenie sa tým najprísnejším obmedzeniam prostredia - je v podstate vždy záležitosťou postupujúceho dovŕšenia procesov. Keď je inštinktívne správanie uskutočnené vedome, tak je riadené centrálnym aj periférnym cítením. Avšak iba u ľudského tvora je tento pocit podľa nej transformovaný aj do *konceptie účelu*.

My, ľudskí činitelia, udržiavame svoje činy pokope práve koncepciou účelu a prostriedkov... V prípade živočíšnej aktivity je celkové nervové napätie formované predbežne už v impulze a čine, a nie je teda zjavne kontrolované obrazom externých podmienok, ktoré by mali byť dosiahnuté, ale stálym interným tlakom, smerujúcim k jej dovŕšeniu... v prípade ľudských životov sa takéto kompletne vzorce ale neobjavujú; všetky elementy sa v nich síce zjaviť môžu, ale tie sú už vopred takpovediac rozkúskované tlakmi konceptuálnych procesov. Neexistuje žiadna automatická sekvencia, ani žiadne prejavenie sa nejakej detailnej a nezamýšľanej, teda neúmyselnej činnosti. (Langerová 1988, s. 189-190, 193)

Takýmito úvahami Langerová dospieva k premosteniu biológie cítenia s prežívaním významu, ktoré je typické pre človeka prostredníctvom jeho kultúry. Týmto premostením je u nej teda koncepcia účelu.

Sociálne správanie

S. Langerová obsiahlo rozoberá štúdie o sociálnom a komunikačnom type správania u živočíchov, a hoci nezvádza boj s empirickými zisteniami, nesúhlasí súčasne s ich interpretáciami. Správanie zvierat je pre ňu totiž založené na inteligentnom čítaní prirodzene sa objavujúcich znakov v ich životnom prostredí, a to vrátane čítania sociálnych znakov produkovaných ostatnými členmi daných zvieracích druhov. Emocionálne vnímajúce zviera je podľa nej z hľadiska evolúcie síce vysoko rozvinuté, ale aj nekonceptuálne (tzn. prostredníctvom symbolov nepremýšľajúce) a subjektívne a objektívne pocity uňho nie sú rozlíšené. To znamená, že zviera si mylí to, čo vidí s tým, čo pociťuje. Výsledkom je potom ľahká ovplyvniteľnosť ďalšieho zvierata spôsobená akosi nákazlivou motiváciou, plynúcou preň z takpovediac emóciami nabitého správania jeho súkmeňovca. Zvieratá reagujú na seba empaticky, na rozdiel od sympatickej odpovede vyskytujúcej sa u druhov, ktoré používajú symboly. A to je aj dôvod, prečo je spolužitie zvierat založené skôr na zdieľaní, ako na skutočnej vzájomnej komunikácii.

Evolúcia imaginácie

Evolúcia ľudskej mysle tak, ako ju koncipovala Langerová, má svoj počiatok síce v súbore schopností objavených u nižších druhov, no zároveň sa jedinečným spôsobom napája na tie z nich, ktoré sú už ľudskými, pričom účelom tohto postupného procesu je dosiahnutie práve tých mentálnych schopností, ktoré nazývame ľudským myslením. Príkladom môžu byť prudké pohyby očí počas spánku u cicavcov, čo môže naznačovať neustále prítomnú mozgovú aktivitu rovnako u všetkých príslušníkov tohto rodu, príznačnú intenzívnu nervovú aktivitou vyvinutou u vyšších druhov a vedúcou podľa všetkého k značnému zdokonaleniu a urýchleniu každého druhu periférneho a centrálného cítenia. Nervové mechanizmy pre vytváranie obrazov sa mohli vyvinúť u týchto zvierat ako obrana proti priam neznesiteľnému nárastu nervovej stimulácie hroziacej tým, že mohla nad organizmom dokonca úplne prevládať. „To vyhybavé dovŕšenie začatého impulzu vo výslednom správaní je nahradené osobitne v kôrovej časti mozgu formáciou obrazu vo vizuálnom systéme, alebo nejakou porovnateľnou, čisto senzorickou udalosťou.“ (Langer 1988, s. 253)

Spájanie sa senzorických obrazov s emocionálnym zafarbením môže vysvetliť aj príčinu vzniku jedinečnej pôsobivosti ľudskej imaginácie:

Pretože my ľudia sme preťažení nielen nadmernou senzitivnosťou, ale aj prílišnými emotívnymi impulzmi. Ich počet je totiž v porovnaní s tým, než koľko ich môže byť otvorené a obzvlášť ešte v sociálnom kontexte ľudského života využitých, jednoducho nadmerný. Takže zatiaľ čo vízie u zvierat (ak nejaké existujú) vstupujú (do mozgu zvierata – pozn. prekl.) pravdepodobne kaleidoskopickým spôsobom bez akéhokoľvek iného zámeru než je ich prostá zmena (ich objavenie sa, následné vyjasnenie a teda oslabenie a nakoniec postúpenie ďalej), vízie u človeka majú, naopak, sklon priberať aj emocionálne hodnoty. (Langerová 1988, s. 262)

Objavenie sa snívania ako fyziologického procesu pre reguláciu rozsiahleho senzorického pôsobenia je u ľudských druhov spojené s reguláciou autogénnych emotívnych impulzov. Tie sú u komplexne sociálne zameraného ľudského zvierata rozvinuté naozaj do hĺbky a pre správne fungovanie celého organizmu si vynucujú preto ukončenie prostredníctvom imaginácie. Práve tieto intenzívne emotívne impulzy sú teda tým, čo poháňa obrazovú projekčnú dynamiku celkového správania založeného na vytváraní symbolov.

Úplne poslednou súčasťou evolúcie imaginácie bol pravdepodobne posun od mimovoľného k riadenému spôsobu ovládania tohto procesu.

Imaginácia bola pravdepodobne počas celých vekov ľudskej (alebo praludskej) existencie úplne mimovoľnou rovnako, ako je ním dnes vo všeobecnosti snívanie. Istým spôsobom ju dokázalo kontrolovať - raz ju potlačiť, inokedy vyvolať - aktívne alebo pasívne správanie. To, čo však nakoniec v evolúcii z celého tohto procesu vystalo, bola práve schopnosť vytvárania obrazu. (Langerová 1988, s. 265)

Neurovedecké pochopenie imaginácie je nám podľa všetkého ešte veľmi vzdialené, pričom bude závisieť na spôsobe, akým bude definované. Ak bude totiž imaginácia stotožňovaná s poznávaním, založeným na prelínaní sa rozličných modelov tak, ako to definuje Modell (2003), bude aj ľahšie neurologicky preskúmateľnou. Ak si však, naopak, vyžiada neurologické pochopenie subjektívnej skúsenosti, bude zase ťažšie ju vysvetliť. Langerovej opis sa síce vzdáľuje vedeckosti, no stále v ňom existuje súznenie s našou ľudskou skúsenosťou, ktorú prežívame a práve to jej umožňuje fungovať efektívne v konceptuálnom rámci vybudovanom za účelom pochopenia ľudského intelektu.

Evolúcia mysle človeka založenej na vytváraní symbolov

Včlenenie imaginácie do rodiaceho sa života vedomého pociťovania a kontroly a rozširovanie tejto schopnosti od tých vyslovene súkromných až po jej verejné prejavy a použitia, ktorých príkladom je zdieľaný jazyk, tvorí základ na symboloch založenej ľudskej mysle.

Symbolizmus je znakom samotnej podstaty človeka. Jeho evolúcia bola asi pomalá a kumulatívna a trvala až dovedy, kým sa z nevedomého procesu, pomenovaného Feudom ako snová práca, nevynorila do podoby vedomej skúsenosti príznačná mentálna funkcia, teda inak povedané, sémantická intuícia, t. j. vnímanie významu. (Langer 1988, s. 268)

Spolu s objavením sa humanoidného tvora sa okrem nemennosti praktického správania vynorila aj nová, prebúdzajúca sa schopnosť projekcie emocionálneho zafarbenia na ním zachytené vnemy, ako aj predvídania významu. Práve tieto uchopené vnemy udávajú celkový zmysel bázne, či úžasu, ktoré my ľudia precitujeme, a to nasledovne: „Toto je veľmi závažný krok smerom od vnímania formy k samotnej podstate významu.“ (Langerová 1988, s. 270) Schopnosť vytvárania konceptov sa mohla zrodiť z prvotných hlučných sprievodných prejavov rituálu. Tie boli totiž podľa nej najprvotnejším verejným vyjadrením formalizovaného cítenia. Ďalším dôležitým faktom bolo to, že práve

spolu s vývojom rituálu sa ľudská spoločnosť ako taká posunula od telesného kontaktu, gesta a emocionálnej vokalizácie k kontaktu mentálnemu. V prípade tanca mohol napríklad každý/á tanečník/čka vyvolať vo svojom vlastnom symbolistickom procese aj svoje vlastné obrazy - predstavy. Samotné zvukové schémy, t. j. vzorce typické svojím vlastným tónom, sa potom mohli nezávisle od samotného tanca hodiť v oslave aj na vykúzlenie naozaj mnohopočetných individuálnych predstáv, nesúcich svoj vlastný pocit. No a keď už raz odzneli tieto zvukové vzorce aj verejne a spoločnosť ich spoznala, mohol sa následne objaviť posun, ktorý definuje Susanne Langerová takto:

Práve obraz je tou skutočnou koncepciou. Svoj objekt totiž nesignalizuje, ani si ho nevyžaduje, ale naopak, on ho priamo značí. Táto samotná koncepcia nie je síce komunikačná, pretože nie je otvorená a jej charakter je výsostne osobný, avšak zapamätané veci, teda pohyby, sú verejné presne tak, ako aj zvuky aktivizujúce individuálne obrazy, teda predstavy u každého človeka. Tieto pohyby a zvuky evokujú totiž obrazy vyburcovaním spomienok zhruba tých istých momentov tanca aj u iných osôb... a symbolická funkcia sa tak zrazu posúva od niekoľkých obrazov súkromného charakteru k vokálnemu fragmentu, ktorý ich sprievodne evokoval, takže význam pripadá právom k tej fráze, ktorej rozumejú aj ostatní ľudia. (Langerová 1988, s. 276)

Presne takýmto spôsobom sa zvuky posúvajú od znaku k symbolu, teda od činu k mysleniu a spájajú v evolúcii jazyka osobné i verejné, t. j. spoločné aspekty našej mysle.

Prenikanie používania symbolov do života človeka

Použitie symbolu transformuje každý aspekt ľudského života. Už ľudské dieťa sa vyvíja ako používateľ symbolu v symbolmi definovanom prostredí; inštinktívna mentálna celistvosť mláďaťa u zvierat, ktorá, naopak, chýba ľudskému dieťaťu, je uňho nahradená používaním symbolov. My ľudia vyrastáme spolu s princípom používania mien, ale zároveň bez toho, aby sme vedeli, čím vlastne pomenovávanie je. Keď sa totiž naučíme už raz rozprávať, nedokážeme potom konať inak – už naša samotná percepcia sa rôzni v závislosti na našom jazyku, ktorý je pre každého z nás osobitý:

Jazyk, aj napriek faktu, že si jeho počiatkový vývoj v prvotných rokoch každého individuálneho života vyžaduje vplyv hovoriacej spoločnosti, nie je nadobúdaný postupne výlučne iba pre jej účely. Už počas procesu jeho učenia preniká totiž celkovým systémom mozgových činností, takže percepcia, fantázia, pamäť, intuícia, ba aj snívanie nadobúdajú svoju špeciálnu ľudskú formu práve pod jeho neustálym a zvyšujúcim sa vplyvom. (Langerová 1988, s. 294-295)

Aj keď sa zdá, že slová, ktoré používame, sú odvodzované prirodzeným spôsobom, t. j., že samotnému slovu je pridelené označenie, v skutočnosti tomu tak nie je. Zatiaľ čo totiž svet, do ktorého patríme aj my, existuje určite aj mimo naše opisy, to, že ho my ľudia poznáme, je umožnené práve našimi opismi (Rorty 1989). Táto naša znalosť je doslova ustanovená v určitom čase a na určitom mieste:

Čas je novou dimenziou udelenou prostrediu, v ktorom človek žije jeho vlastným vyjadrovaním sa slovami, ako aj jeho mentálnym následkom, ktorým je uvažovanie prostredníctvom symbolov. Čas učinil teda z ľudského prostredia svet s homogénnym priestorovým rámcom a históriou...Spoločnosť, rovnako ako tento priestorovo-časový svet sám, je výtvarom špecializovaných spôsobov cítenia človeka: percepcie, imaginácie konceptuálneho myslenia a jeho porozumenia jazyku. (Langerová 1988, s. 288, 298)

Čin a myslenie, ako aj cítenie predchádzajúce tomu, ktoré je založené na symboloch a samotné cítenie prostredníctvom symbolov, stali sa teda podľa S. Langerovej v evolúcii ľudského druhu nerozlučne spojenými.

Dialektika subjektívneho / objektívneho

Ľudská skúsenosť je tvorená trvalým včleňovaním vnútorných a vonkajších vplyvov, a teda subjektívneho aj objektívneho cítenia. Pre koncept mysle načrtnutý Langerovou je umiestnenie opozície medzi subjektivitu a objektivitu v rámci jednotnej oblasti cítenia, alebo vedomia, naozaj zásadné. Rozlíšenie subjektívneho / objektívneho bolo v myslení západnej civilizácie vytvárané ako rozlíšenie medzi ľudským vedomím a svetom, v ktorom bol svet chápaný ako objektívny a naše vedomie sveta ako subjektívne. Veda však nevenovala vedomiu pozornosť, pretože ho považovala iba za prostú subjektivitu a kvôli tomu aj za niečo pre vedecké štúdium nedôležité. Langerová však naopak tvrdí, že už samotné vedecké štúdium je formou vedomia a začína práve s vedomím ako s neodvratným štartovacím bodom, v rámci ktorého môžeme identifikovať aj empirické rozlíšenie medzi subjektívnym a objektívnym. To, čo pociťujeme ako svoju vlastnú aktivitu, označujeme potom podľa nej ako *subjektívne* a to, čo cítime, t. j. všimame si ako aktivitu vo svete, označujeme ako *objektívne*. Práve dialektika medzi týmito oblasťami je potom základom pre dynamické procesy imaginácie vytvárajúcej symboly:

Dialektika, ktorá vytvára tento život, je skutočným a konštantným mozgovým procesom – súhrou medzi dvoma základnými typmi cítenia: postranným, nepriamym vplyvom a autonómnou činnosťou a objektívnym a subjektívnym cítením. Len čo objektívne vplyvy zasiahnu naše zmysly, stávajú sa emocionálne zafarbenými. V mozgu spôsobilom symbolickej aktivity, akým je ten náš, má potom každý vnútorný pocit tendenciu vyústiť do podoby symbolu udávajúceho tomuto pocitu, aj keď len dočasne, status objektívnosti. Tento proces je presne tou hominidnou osobitosťou, ktorá, aj bez akéhokoľvek nebiologického dodatku, utvára skutočnú priepasť medzi človekom a zvieratom. (Langerová 1988, s. 292)

Neoddeliteľnosť neurovedeckých a psychoanalytických teórií o mysli: Langerovej dôraz na jednotnú vednú disciplínu

Susanne Langerová a jej filozofické rozpoznanie logickej osobitosti symbolistického správania a prejavov poskytuje psychoanalýze nosnú konštrukciu pre zahrnutie pokrokov v neurovedách, a to aj bez toho, aby sa znevažovala sféra významu, ktorý vzniká jedinečne práve u človeka jeho

imagináciou a môže byť pochopený procesmi interpretácie. Neurovedecké a psychoanalytické výskumy Damasia (1994, 1999, 2003), Edelmana (1989), Edelmana a Tononiho (2000), Modella (2003) a Pankseppa (1998, 1999) vysvetľujú teórie mysle, ktoré sú síce bohaté na opisy emocionálnych základov empirického „ja“, avšak neberú do úvahy transformáciu afektu prostredníctvom ľudskej predstavivosti. Zatiaľ čo napríklad Modell uznáva za kľúčovú dôležitosť imaginácie, jeho definícia ju už nevystihuje dosť náležite. Damasio, Edelman, Modell a Panksepp sú síce, či už vedome alebo nie, motivovaní hodnotením založeným na emocionálnom základe, no vo svojich teóriách sa nedostávajú za hranicu ľudského konania. Hodnota ako taká im preto slúži síce dobre, ale iba čo sa týka rozmedzia činu.

Pre Langerovú je však imaginácia práve o tom nekonaní. Ide o vlastnenie ideí kvôli nim samým, pričom tie sú podľa nej pre náš život samozrejme veľmi dôležité. Myšlienky sú v očiach tejto filozofky síce nepretržite utkávané z nášho neustáleho emocionálneho prepojenia so svetom, no získavajú zároveň aj svoj vlastný život, a tým, čo nám môže dopomôcť porozumieť tomu, čo sme vytvorili, je práve psychoanalytický proces.

Evolučná teória

Všetka práca v neurovedách i v psychoanalýze je ukotvená v evolučnej teórii a kladie dôraz na aktívnu myseľ. Nie inak je to u Langerovej, ktorá presadzuje tézu, že evolúcia schopnosti človeka *tvoriť myšlienky o svete* bola jeho adaptáciou danou samou osebe, pričom nešlo o účely praktickej aplikovateľnosti, ale expresie. Darwinova teória sexuálnej selekcie podporuje tento druh ľudskej adaptácie. Človek by sa mohol domnievať, že ľudská schopnosť kontrolovať imagináciu a vykresliť svet pomocou symbolov do podoby ľudského prostredia, typického komplexným významom, je *nadobudnutím úplne novej funkcie*; že je to teda akýsi „*prepájací oblúk*“ - vedľajší produkt už skoršej adaptácie týkajúcej sa prežitia.

Geoffrey Miller predstavuje presvedčivý opis Darwinovej teórie sexuálnej selekcie v diele *The Mating Mind: How Sexual Choice Shaped the Evolution of Human Nature*, kde vysvetľuje jasný rozdiel medzi Darwinovými myšlienkami o prirodzenej selekcii za účelom prežitia a sexuálnou selekciou prostredníctvom voľby partnerov. Vraví:

Väčšina ľudí zrovnáva evolúciu s „prežitím tých najsilnejších“ a väčšina teórií o evolúcii sa pokúšala v skutočnosti nájsť výhody týkajúce sa prežitia pre všetko, čo robí ľudí tak osobitými... A hoci sa tento takpovediac na faktore prežitia postavený uhol pohľadu zdá byť od čias Darwinovskej revolúcie jedinou vedecky korektnou možnosťou, tá ostáva stále neuspokojujúcou. Bez vysvetlenia ponecháva totiž až príliš mnoho hádaniek. Ľudský jazyk sa napríklad vyvinul vlastne v omnoho prepracovanejši, než ako je pre základné funkcie prežitia nutné. Umenie a hudba sa z pragmatického biologického uhla pohľadu zdajú byť zasa iba nezmyselným mrhaním energiou... Táto kniha však tvrdí, že naše mysle sa nevyvinuli iba ako „stroje“ pre prežitie, ale ako takpovediac stroje na vytváranie známosti... Tí praludia, ktorí nepýtali sexuálny záujem, nezáležiac

prítom na tom, akí dobrí v prežití boli, sa našimi predkami nestali. (Miller 2000, s. 1-3)

Podstatou sexuálnej selekcie je výber partnerov, ktorí budú prispievať k potomstvu. Tie charakteristiky druhov, ktoré sa vyvinuli prostredníctvom nej, boli uprednostňované práve preto, že boli „chápané“ ako indikátory reprodukčnej vhodnosti (samozrejme nevedome). V skutočnosti tomu tak aj bolo - typickým príkladom je páví chvost; ten schopnosti prežitia samotného páva kvôli veľkosti, váhe a *prílišnému* vyčnievaniu vlastne prekáža, no zároveň je aj ukazovateľom akejsi robustnej podstaty, ktorú môže pávica použiť na identifikovanie dobrého partnera. V otázke ľudských druhov Miller poznamenáva:

Naši predkovia sa inteligentným výberom svojich sexuálnych partnerov na základe ich mentálnych schopností stali inteligentnou silou ukrytou za evolúciu ľudskej mysle... Sexuálna selekcia, zdá sa, posúva v priebehu ľudskej evolúcie svoj primárny cieľ od tela k mysli. (Miller 2000, s. 4, 10)

Spomínané „prepájacie oblúky“ sú *automatickými* vedľajšími produktmi evolučnej adaptácie a preto sú aj vzhľadom na svoj pôvodný status pre súčasnú činnosť neprispôsobiteľné a nadbytočné (Gould 1997). Takéto postranné funkcie, či vlastnosti sú ale prístupnými následne k udeleniu novej funkcie, kvôli náročnosti ktorej sú však často aj nesprávne zamieňané za primárnu adaptáciu. Gould vraví, že práve „prejav hľadania partnerov“ je funkciou schopnou osvojenia si spomínaných „oblúkov“. To je už sexuálna selekcia. Imaginácia znamená však podľa všetkého primárnu adaptáciu pre neuroregulačné účely a nie je vedľajším produktom nejakej inej adaptácie. Aj napriek tomu bola ale pravdepodobne následne pridelená účelom „prejavu hľadania partnerov“.

Presne táto biologická schéma sexuálnej selekcie je pre psychológiu človeka dokonalým doplnkom teórie mysle Susanne Langerovej. Ponúka totiž evolučný základ pre všetky druhy kultúrnych symbolizmov transformujúcich ľudskú spoločnosť prostredníctvom jej imaginácie.

Základný neurovedecký rámec

Dielo Damasia (1994, 1999, 2003), Edelmána (1989) a Edelmána a Tononihó (2000) je pre túto štúdiu osobitne relevantným. Títo autori sa o svoj rozsiahly neurovedecký výskum, týkajúci sa vedomia, podelili v mnohých knihách určených pre verejnosť, ktorá sa o túto tému zaujíma. Damasio píše:

Vedomie je akýmsi udržiavaním postupu, umožňujúceho organizmu, vyzbrojenému schopnosťou regulovať svoj metabolizmus, teda organizmu s vrozenými reflexami a s formou učenia sa známou ako podmieňovanie, stať sa podvolenia schopným – t. j. takým druhom organizmu, v ktorom sú jeho reakcie na podnety utvárané mentálnym podielom prevyšujúcim aj samotný život organizmu. (Damasio 1999, s. 25)

Na rozdiel od mnohých počítačových modelov mysle v kognitívnej vede, ktoré

charakterizujú mentálnu aktivitu ako naprogramované informačné spracovanie, Edelmanova teória o mysli hovorí o trvalom seba-regulačnom procese kategorizácie a rekategorizácie (táto charakteristika vlastne vytláča tieto počítačové modely mimo evolučný rámec). Modely spracovania informácií v nej závisia na vopred dohodnutých, vo svete sa nachádzajúcich kategóriách, a na presnom nervovom „softvéri“ určenom na manipuláciu s kategorizovanými informáciami. Práve podľa týchto modelov sú potom robené aj replikované, uchovávané, získané a aktualizované kópie informácií získaných zo sveta. Podľa Edelmana (1989) teda svet poslúcha síce zákony fyziky, ale nie je a priori kategorizovaný. Mentálna aktivita sa vyvinula podľa neho preto na základe neustálej dynamiky, v dokonalej zhode s touto schopnosťou kategorizovať a rekategorizovať.

Ja verzus okolie

Edelmanov výskum podstaty vzťahu mozgu a mysle sa opiera o konceptualizáciu biologicky založeného rozlíšenia ja/nie ja, ktoré je neoddeliteľnou súčasťou ľudského nervového systému. Toto rozlíšenie zahŕňa rozdielne štrukturálne a fungujúce časti mozgu, podporujúce na jednej strane hodnotové (seba/ja), a na druhej percepčné (kategorické, alebo nie ja) pôsobenie. Edelman píše:

Zatiaľ čo nervové časti prvého druhu [hodnota] (napríklad hypotalamus, hypofýza, rozličné časti mozgového kmeňa, amygdala, hipokampus a limbický systém) fungujú v rámci vývojovom daných parametrov, tie, ktoré sa týkajú druhého druhu [kategória] (napríklad mozgová kôra, thalamus a mozoček) fungujú zväčša prostredníctvom neprestávajúcich extero(re)ceptívnych (týkajúcich sa vnímania podnetov zvonka – pozn. prekl.) sensorických interakcií so svetom, t. j. skúsenosti a správania. (Edelman 1989, s. 94)

Neustála interakcia medzi týmito dvoma systémami fungovania nervovej sústavy je základom pamäte i učenia sa a je vylepšená evolučným výdobytkom vedomia. Edelman zobrazuje vedomie ako postupujúcu, samozavádzajúcu skúsenosť, ktorá sa objavuje vtedy, keď sa momentálna *bezhodnotová* kategorizácia odohráva v spojení s *hodnotou ovládanou*, t. j. *hodnotovou/kategorickou pamäťou*.

V zmysle dostupnosti a bohatosti „topografického mapovania“, je homeostatický, alebo tiež hodnotu udržiavajúci nervový systém, nepodobný tomu percepčnému. Stav hodnoty, teda významu, sú síce „jedným z hlavných základov primárneho vedomia, no nezabezpečujú jeho hlavný obsah.“ (Edelman 1989, s. 101) To, čo sa do mozgu dostáva z tohto interného homeostatického hodnotového systému dominuje nad tým, čo doňho prichádza zvonku, t. j. zo sveta, prostredníctvom percepcie. Deje sa to pomocou blokovania a súčasného uvoľňovania, utlmovania alebo redukovania týchto externých podnetov podľa interných potrieb.

Podľa Damasia môžu byť dve veci, ktoré musia byť vysvetlené na to, aby sme pochopili vedomie, označené tiež ako ja verzus nie ja, a tie definuje takto: (1)

„film“ v mozgu, alebo tiež filozofický problém qualia a (2) vedomie o sebe v akte poznania. Konkrétne hovorí: „Priekopnícka novosť poskytovaná vedomím, bola vlastne možnosťou spojenia vnútornej svätyne späť s reguláciou života, so spracovaním obrazov.“ (Damasio 1999, s. 24). A hoci o našej skúsenosti, týkajúcej sa sveta, nepremýšľame zväčša ako o „filme“ v našom mozgu, alebo ako o filozofickom probléme qualia, aj tak presne rozumieme tomu, čo má týmto Damasio na mysli. Rovnako vieme aj to, čo je mienené jeho vyjadrením vedomia o sebe v akte poznania.

Teória Langerovej obohacuje práve toto rozlíšenie medzi skúsenosťou týkajúcou sa nás samých (svojho ja) a tou, ktorá sa ho netýka (okolie). Dosahuje to jeho odstránením už na istom základnom stupni. Kým o poznaní seba samých premýšľame totiž z perspektívy prvej osoby, o poznaní toho, čo už nie je nami samými zase z perspektívy tretej osoby - oba tieto spôsoby poznania závisia na rovnakom procese - S. Langerová ho označuje ako *vnútorne organický* stav cítenia, ktorý sa objavuje spolu s dostatočne intenzívnou mentálnou aktivitou. Intuitívne, ale zároveň často problematické rozlíšenie medzi sebou a tým, čo už nie je mnou, medzi subjektom a objektom, je v konceptuálnom rámci Langerovej jednak uchovávané, no súčasne eliminované dôrazom na jednotný charakter schopnosti cítiť, ako základu pre oba typy tohto nášho ľudského poznania.

Primárne vedomie verzus vedomie vyššieho rádu

Pankseppova práca v oblasti neurovedy zaoberajúcej sa emóciami zdôrazňuje ich význam ako trvalých základných opôr psychológie človeka, ktorej neustále podliehajú naše prepracované intelektuálne poznatky. Okrem nich kladie však tento autor v celom diele dôraz aj na význam emocionálneho cítenia. Zatiaľ čo emocionálne systémy ako také (Panksepp pripomína existenciu mnohých rozličných emocionálnych systémov) fungujú očividne veľmi podvedome, Panksepp sa opakovane vracia k dôležitosti vnútorne prežívaných emocionálnych stavov pre celkové vytváranie správania. Nepokúša sa dostať za hranicu tohto primárneho vedomia, takže vo svojej práci nezabíha ani do problému riešiteľného pre toľkých teoretikov mysle práve filozofickým rámcom nastoleným S. Langerovou⁶, ktorým je posun od primárneho k sekundárnemu vedomiu a teda od skúsenosti k slovám. Pankseppov opis primárneho vedomia je zrkadlením jeho podania u S. Langerovej, pričom tento autor poznamenáva, že prostá prítomnosť, alebo skúsenosť pocitov je tým, čím vlastne vedomie v skutočnosti je, takže rozprávanie o *vedomí pocitov* je preto podľa neho nevyhnutne nadbytočné. Opis pocitov u oboch týchto autorov sa dosť podobá, no Panksepp o nich teda nehovorí iba ako o emocionálnych stavoch, ale prirovnáva ich aj k takým veciam, akými je napríklad „červenosť“ -

⁶ V prvom vydaní diela *Neuropsychanalysis* (1999), kde je Panksepp vyzývaný k tomu, aby sa venoval potenciálnym spojeniam medzi psychoanalytickými a neurovedeckými záznamami, naznačuje tento autor nasledovným spôsobom pochopenie komplexností obsiahnutých v pohybe od primárneho k sekundárnemu vedomiu - tých, ktorých sa tak jedinečne chopila aj Langerová: „Moderná neuroveda nebola bohužiaľ zdatným adeptom na konceptualizovanie toho, ako utkávajú interné neurodynamiky mozgu scelovaním evolučne poskytnutých schopností s neurodynamickými symbolizáciami pokračujúcich svetových udalostí psychologické skutočnosti.“ (Panksepp 1999, s. 33).

čo je originálny príklad qualia. Vraví:

Červenosť, podobne ako všetky ostatné subjektívne skúsenosti, je evolučným potenciálom nervového systému, t. j. takým, ktorý bol „naprojektovaný“ na to, aby nám umožnil posúdiť zrelosť ovocí, sexuálnu vyspelosť, či dokonca násilie a vášň v krvi, vedúce k jej preliatiu. (Panksepp 1988, s. 14)

Edelman rozlišuje popri Langerovej spôsoboch uvažovania o mentálnych schopnostiach založených na znakoch a tých, ktoré sú naopak založené na symboloch, aj medzi primárnym vedomím a vedomím vyššieho rádu, pričom to druhé charakterizuje ako *vedomie vedomia*. Pre tohto autora predstavuje však dané rozlíšenie iba *kvantitatívny* dodatok zdokonalenej fonologickej schopnosti, ktorá produkuje *kvantitatívny* dodatok k poznaniu vo forme syntaxe pridanej k sémantike.

Avšak Langerová si, naopak, predstavuje myseľ, používajúcu symbol, ako *kvalitatívne* odlišný druh intelektu. Jej konceptuálny skok zdôrazňuje práve evolúciu imaginácie, pričom presne u tejto ľudskej schopnosti ide osobitne o upriamenie pozornosti na vznik *ľudskej potreby vyjadrovať myšlienky*, ktorá je pre človeka jedinečná. Takáto potreba je biologicky zhodná s Darwinovou teóriou o sexuálnej selekcii, alebo pridelovaním neuroregulačnej adaptácie (imaginácie) pre účely zlepšovania procesu hľadania si partnera. To, ako sme teda navzájom k sebe priťahovaní, závisí podľa Langerovej na spôsobe, akým premýšľa naša myseľ.

Edelman uznáva síce posun vo vedomí a mentálnych schopnostiach, ktorý sa vyvíja v princípe z procesu používania symbolov, no tomuto vedomiu zároveň chybné prisudzuje iba dokonalejšiu funkciu prežitia. Tento autor si totiž nikdy neuvedomuje aj na imaginácii postavený aspekt symbolistickej mysle človeka, pretože preňho poskytujú symboly iba presnejšiu nástrojovú podporu pre naše praktické činnosti. Edelman teda nechápe, že fungovanie človeka prostredníctvom symbolov, ktoré je od podstaty založené na imaginácii, vyjadruje vlastne skutočne odlišný cieľ: hľadanie významu.

Na Langerovú nadväzuje, hoci nie až tak presvedčivo, Damasio vtedy, keď premýšľa o rozdielnosti vývoja vedomia. Odlišuje (1) emóciu, (2) pocit emócie a (3) uvedomovanie si stavu, kedy človek pociťuje emóciu, pričom práve s touto poslednou pozíciou zrovnáva vedomie - to je preňho teda poznaním toho, že človek niečo cíti. Langerová prináša rozhodujúcejšie stanovisko prostredníctvom jednoduchej myšlienky, podľa ktorej vedomie nie je ničím viac, než iba prítomnosťou cítenia, Schopnosť niečo cítiť je pre ňu teda naozaj niečím silným. Ak človek tvrdí, že „vie“, že cíti, tak je to podľa Langerovej stanovisko, ktoré je možné formulovať iba v zmysle vyššieho usporiadania vedomia, čo samo osebe hodnotí táto autorka ako čin imaginácie. Ani Damasio a ani Edelman neuznávajú teda radikálny posun vo vedomí, ktorý sprevádza u človeka nástup jeho symbolického premýšľania. Títo dvaja vedci nechápu, že cieľom takéhoto premýšľania je spraviť svet *explicitne zmysluplným*, *kedy nezáleží na akýchkoľvek, na prežitie zacielených výhodách, získaných z konceptualizácie sveta a nášho miesta v ňom.*

Imaginácia

Rovnakým otázkam imaginácie a významu, do ktorých sa púšťa Langerová, sa venuje Modellova posledná kniha (2003). Ani tento autor sa však nedostáva ďalej, než iba k pochopeniu radikálnych transformácií vytvorených našimi symbolistickými myslami v procese používania imaginácie a za účelom vytváranie explicitného významu z afektu. Okrem značného využívania Edelmanovho diela, robí Modell to isté aj s filozofickou prácou Lakoffa a Johnsona (1999), pričom práve tá má uňho osobitý význam.

Lakoff a Johnson tvrdia, že ľudská myseľ je neodmysliteľne stelesnená, že myšlienka je väčšinou nevedomá a že abstraktné koncepty sú z väčšej časti metaforické. Títo autori dokazujú, že ľudské rozumové zdôvodňovanie – predmet skúmania západnej filozofie – sa opiera o prirodzenosť našich tiel, mozgov a telesných skúseností. Rovnako namietajú, že zdôvodňovanie je schopnosťou, ktorá sa vyvinula u zvierat, že je tesne spätá s emóciou a že sa zrodila zo senzorických, motorických a iných nervových systémov prítomných u všetkých ich druhov. Modell sa sústreďuje aj na myšlienku metafory v ich diele a schopnosť jej vytvárania chápe ako niečo pre ľudskú myseľ unikátne a zároveň definujúce imagináciu. Pri metafore ide teda podľa neho o prenášanie našich zmyslových skúseností na svet, t. j. konštruovanie významu, ktorý je založený na našich pocitovo, emocionálne motivovaných činoch.

Ja osobne mám však s Modellovým návrhom dva problémy. Prvý z nich súvisí s mojím presvedčením, že Lakoff a Johnson považujú metaforickú konceptualizáciu za základný kognitívny proces kategorizácie, založený na fyzickej skúsenosti a charakteristický pre mentálne poznávanie späté s celou zvieracou ríšou. Druhým problémom je, že obmedzovanie imaginácie a významu na oblasť poznávania a činu spôsobom, akým to robí Modell (aj keď ide o pocitovo motivované poznávanie a čin), je presne tým obmedzením, ktoré Langerová v prípade intelektuálnych schopností človeka prekonáva. Táto filozofka totiž pretvára stelesnenú ľudskú myseľ do takého stavu, ktorý Lakoff, Johnson a ani Modell nerozpoznávajú. Pripomeňme si teda ešte raz fakt, že títo teoretici mysle nechápu skutočnú rolu imaginácie v ľudskom myslení. Práve to, že ľudská myseľ umožnila človeku (fyzicky) nekonať, ju viedlo k podnecovaniu cieleného hľadania významu a rozkvetu ľudskej expresie.

Filozof Rorty (1989) pokladá myseľ za ironické použitie jazyka na osvojenie si nepredvídaných skutočností v našom živote, čím vlastne v imaginácii vytvárame samých seba. Toto plne zodpovedá aj Langerovej vysvetleniu ako produktu transformácie, teda imaginácie. Na rozdiel od tejto filozofky nie je však Rorty, rozoznávajúci síce vnútorné i vonkajšie obmedzenia týkajúce sa výtvorov našej imaginácie, ani tak zaujímavým sa a ani tak schopným, aby ich naozaj aj určil. A podobne nedokáže vidieť ani to, že naša imaginácia je založená na našej biologickej schopnosti cítiť. Rorty totiž nedoceňuje skutočnosť, že naša ľudská potreba utvárať seba samých aj mimo hraníc inštinktívnych činností bežnej skúsenosti, t. j. obvyklých metód, teda naša

potreba nájsť explicitný význam, je súčasťou našej prirodzenej evolučnej histórie. Práve nedostatok tohto filozofa upriamuje však znova pozornosť na jedinečný význam Langerovej práce pre súčasné teórie mysle – práve ona totiž dokáže skombinovať humanistické aj vedecké tradície výskumu, považované až doteraz za nesúmerateľné.

Záver

Ako sme uviedli na začiatku, výzvou pre psychoanalýzu je pochopiť, ako je ľudská myseľ popri udržiavaní si svojho základu v živočíšnej prirodzenosti, predchádzajúcej v evolúcii našej unikátnej symbolistickej schopnosti ňou zároveň transformovaná. Langerová využíva ako centrum svojej teórie mysle síce prostý, no silný pojem pocitu, čím rozvíja rámec pre vzájomné včlenenie týchto dvoch veľmi odlišných aspektov ľudských intelektových schopností. Práve cítenie vykonáva medzi týmito dvoma oblasťami mysle nielenže akéhosi vyjednávača, ale premostuje zároveň medzeru medzi objektivitou a subjektivitou. Obe pochádzajú z našej schopnosti pociťovať vlastnú aktivitu, nezáležiac pritom na tom, či už ju pociťujeme ako vonkajší vplyv a nazývame ju tak objektívnym svetom, alebo ako schopnosť reagovať na podnety a nazývame ju preto našim vlastným subjektívnym Ja.

Langerovej rozvíjanie konceptu cítenia poskytuje presvedčivý rámec pre vzájomné prepojenie viacerých schopností, ktoré sú tak ľahko a prirodzene kombinovateľné v našej ľudskej mysli. Zatiaľ čo študentom psychológie tvrdia, že biologické a kultúrne štúdiá sú pre štúdium ľudského správania rovnako relevantnými, psychológovia v skutočnosti vidia tieto domény ako izolované, nesúvisiace entity. Iba psychoanalytici, rovnako ako sám Freud, pojali istým zložitým spôsobom obe oblasti, avšak ani v psychoanalytickej teórii nie je most medzi biológiou a kultúrou nateraz ujasnený. Práve Langerová však jasne ozrejmuje neproblémovú vzájomnú integráciu biológie a kultúry, ktorá je založená na jednote celej vyššie opísanej „drámy“ prítomnej pri každej pociťovanej aktivite. Pre Susanne Langerovú sú teda telá tým, čo nám umožňuje cítiť a naše pocity tým, čo nám umožňuje tvoriť naše charakteristicky ľudské mysle.

Translation: Agáta Košičanová

Literatúra

- DAMASIO, A., 1995. *Descartes' Error: Emotion, Reason, and the Human Brain*. New York: G. P. Putman & Sons.
- DAMASIO, A., 1999. *The Feeling of What Happens: Body and Emotion in the Making of Consciousness*. New York: Harcourt Brace & Co.
- DAMASIO, A., 2003. *Looking for Spinoza: Joy, Sorrow, and the Feeling Brain*. New York: Harcourt Brace & Co.
- EDELMAN, G., 1989. *The Remembered Present. A Biology Theory of Consciousness*. New York: Basic Books.
- EDELMAN, G. a G. TONONI, 2000. *A Universe of Consciousness: How Matter Becomes Imagination*. New York: Basic Books.

- FREUD, S., 1900. *The Interpretation of Dreams*. S. E., 4/5.
- FRIEDMAN, M., 2000. *A Parting of the Ways: Carnap, Cassirer, and Heidegger*. Chicago, IL: Opne Court.
- GOULD, S., 1997. *The exaptive excellence of spandrels as a term and prototype*. Proc. Nat. Acad. Sci., 94:10750-10755.
- LAKOFF, G. a M. JOHNSON, 1999. *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*. New York: Basic Books.
- LANGER, S., 1942. *Philosophy in A New Key: A Study in the Symbolism of Reason, Rite, and Art*. Cambridge, MA: Harvard Univ. Press.
- LANGER, S., 1953. *Feeling and Form*. New York: Charles Scribners & Sons.
- LANGER, S., 1967. *Mind: An Essay on Human Feeling*, Vol. 1. Baltimore, MD: John Hopkins Univ. Press.
- LANGER, S., 1972. *Mind: An Essay on Human Feeling*, Vol. 2. Baltimore, MD: John Hopkins Univ. Press.
- LANGER, S., 1982. *Mind: An Essay on Human Feeling*, Vol. 3. Baltimore, MD: John Hopkins Univ. Press.
- LANGER, S., 1988. *Mind: An Essay on Human Feeling*, abridged by G. Van Den Heuvel. Baltimore, MD: John Hopkins Univ. Press.
- MILLER, G., 2000. *The Mating Mind: How Sexual Choice Shaped the Evolution of Human Nature*. New York: Doubleday.
- MODELL, A., 2003. *Imagination and the Meaningful Brain*. Cambridge, MA: MIT Press.
- PANKSEPP, J., 1998. *Affective Neuroscience: The Foundations of Human and Animal Emotions*. New York: Oxford Univ. Press.
- PANKSEPP, J., 1999. *Emotions as viewed by psychoanalysis and neuroscience: an exercise in consilience*. Neuropsychoanal., 1: 15-38.
- RICOEUR, P., 1970. *Freud and Philosophy: An Essay on Interpretation*. New Haven, CT: Yale Univ. Press.
- RORTY, R., 1989. *Contingency, Irony, and Solidarity*. Cambridge, England: Cambridge Univ. Press.
- SOLMS, M. a E. NERSESSIAN, 1999. *Freud's theory of affect: question for neuroscience*. Neuropsychoanal., 1: 5-14.

Margaret M. Browning
 Independent scholar
 408 Merry Oaks Road
 Streamwood, IL 60107
margaret.browning@comcast.net